

Зашуміли сині гори, за горами – ріки,
Закарпаття з Українов з'єдналось навіки.
(Радянські народні частушки і коломийки. – Київ, 1953. – С. 172).

Розспівавсь соловейко над водою в лузі,
Уже наше Закарпаття в Радянськiм Союзі.
(Коломийки. – Львів, 1962. – С. 115).

Закукала зозулиця там, де біла глина,
Ми не чеські, не мадярські – ми вже Україна.
(Записано у Келечині на Міжгірщині у 1955 р.).

Той факт, що у збірки потрапляли нефольклорні твори (данина часові), не може бути основою для сумнівів про те, чи підтримувалась на Закарпатті ідея злуки усіх українських земель. Нами записано багато коломийок, які засуджують тоталітарну систему, але не виявлено ні одної коломийки, яка би негативно оцінювала возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, бо русини-українці йшли і прийшли "до народу свого".

МИКОЛА ВЕГЕШ, кандидат історичних наук

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – ПРОЛОГ У НОВИЙ ЧАС КРАЮ

Створення незалежної Карпатської України – яскрава сторінка в історії нашого народу. Адже за довгі століття гніту Закарпаття тоді вперше стало незалежним. Однак Карпатська Україна як держава проіснувала всього кілька годин. В цьому її трагедія, яка водночас стала історичним прологом у пам'яті грядущих поколінь волелюбних краян, прологом у нову добу Закарпаття.

Восени 1938 р. відбувається радикальна зміна міжнародної обстановки в Центральній Європі. Англія і Франція фактично надали Гітлеру право вільних дій. Вони розгорнули бурхливу діяльність з метою схилити уряд Чехословаччини до поступок на користь Німеччини. Ця ганебна політика завершилася конференцією в Мюнхені 29–30 вересня 1938 р., на якій керівники урядів Німеччини, Італії, Франції і Англії домовились про поділ суверенної держави, навіть не запросивши чехословацьку делегацію на цю конференцію.

Переговори, які почалися після Мюнхена між представниками Угорщини і Чехословаччини в Комарно, не дали результатів, а внаслідок Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. до Угорщини відійшли південні і найбільш розвинуті у промисловому відношенні райони краю. Це був перший крок на шляху до повного знищення незалежності Чехословацької Республіки. Угорщина робила все для того, щоб повністю захопити Закарпаття. Багато в чому цьому сприяв і прем'єр-міністр краю А.Бродій, призначений на цю посаду Прагою 11 жовтня 1938 р. [1].

А.Бродій і керівництво Автономно-Землеробського Союзу вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину, що викликало незадоволення представників українського напрямку і чехословацьких властей [2]. Досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою "Берталон" [3]. Чехословацький уряд звинуватив його в порушенні "Закону про охорону республіки" і Бродія заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України детально описав проугорську діяльність А.Бродія та очолюваного ним уряду [4]. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї [5].

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку і недвозначно заявив, що проводитиме чітку українську політику. 27 жовтня 1938 р. в газеті "Нова свобода" було опубліковано звернення Української Народної Ради до всього українського народу, в якому говорилося: "Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вбоги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми" [6]. Отже, вже на другий день після свого призначення, А.Волошин рішуче заявив, що Карпатська Україна є частиною Великою Україною і незабаром настане час, коли всі українські землі знаходитимуться в одній соборній державі. Доказом цієї тези є ще один документ Української Народної Ради, прийнятий 10 лютого 1939 р. В ньому, зокрема, говорилося: "Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!" [7]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. "Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу (підкреслення наше – М.В.). Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього

українського народу" [8]. Однак цим намірам не суджено було збутися. Возз'єднання всіх українських земель в єдиній державі стало можливим тільки в другій половині 40-х років.

Чим же пояснити орієнтацію уряду, очолюваного А.Волошином, на гітлерівську Німеччину? Український прем'єр-міністр переслідував при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Про це А.Волошин говорив також слідчому НКВС Вайндорфу під час одного з допитів у Лефортовській тюрмі [9].

9 листопада 1938 р. в Хусті – новій столиці Карпатської України, відбулися установчі збори Організації Народної Оборони Карпатської Січі, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна ціль товариства: "Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі (офіційна назва Закарпаття в той час – М.В.) та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі зокрема для удержання ладу та безпеки" [10]. За нашими підрахунками, тільки у Волівському окрузі (Міжгірський район) нараховувалося близько однієї тисячі січовиків. Однак, лише лічені одиниці взяли участь у боях з угорськими військами. Кількість вишколених січовиків не перевищувала двох тисяч [11]. Найбільш боєздатні частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті. Не кращим чином стояла справа з озброєнням. Сучасний дослідник П.Стерчо справедливо писав, що "січовики зброї не мають" [12]. Відсутність зброї й призвела до спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13–14 березня між січовиками і чеським військом. Отже, Карпатська Січ ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатною дати відсіч угорській агресії. 20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл "заложити політичну партію під назвою "Українське Національне Об'єднання" [13]. Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені. 24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 27 січня 1939 р. він сформував список послів до Союму Карпатської України, переважна більшість з яких були членами УНО.

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили спробу висунути свої кандидатські списки до Союму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і "Група підкарпатських русинів", але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому. Цей акт А.Волошина слід розцінювати, як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення.

Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р. Українці всього світу слідкували за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. В той же час необхідно констатувати, що за океаном проживало чимало відкритих противників політики, яку проводив кабінет А.Волошина.

Очевидець писав, що "результат недільних виборів ...був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України" [14]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО [15]. Сучасні дослідники відзначають, що "вибори в принципі пройшли на задовільному рівні... Доказом цього є статистичні дані про їх наслідки, які можна вважати достовірними" [16]. Аналогічне стверджував у червні 1939 р. німецький вчений і журналіст А.Шмідт у своїй книзі "Україна – країна майбутнього" [17]. Інший німецький журналіст, прізвище якого з'ясувати не вдалося, так передавав свої враження про вибори: "Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосували за УНО – М.В.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: "Видиш нашу гордість, чужинце". Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя" [18].

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Союм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було наказано "виконати акт проголошення незалежності в Празі" [19].

Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы. Стенографічний звіт засідань Союму Карпатської України дається в спогадах С.Росохи та щоденнику В.Гренджі-Донського [20].

Союм проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України: в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. гортистські війська перейшли кордон. 15 березня з'ясувалося, що штаб Карпатської Січі бездіяв і доводилось починати все з початку. Що стосується нового штабу, то він, за словами сучасника, "властиво в часі

боїв проти мадярів не існував" [21]. Виняток становив тільки полковник М.Колодзінський-Гузар, який почав спішно формувати січові загони.

За підрахунками П.Стерча, "в загальному для бою в Карпатській Україні було підготовлено 12 дивізій" противника [22]. Що стосується січовиків, то "в бою ...на Краснім полі взяло участь наблизько 1600 юнаків" [23]. Фактично, перед озброєним агресором опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я.Голота. Зупинити просування війська агресора вони були не в змозі. Підкріплення теж не надходило, бо мобілізаційний заклик з великим запізненням дійшов до окремих округів.

Активну участь в обороні Карпатської України брали українці Східної Галичини. Вони солідаризувалися із закарпатцями, беручи участь в цілому ряді акцій протесту проти спільних дій Польщі та Угорщини щодо Карпатської України. Архівні джерела свідчать про масовість нелегальних переходів польсько-чеського кордону юнаками і дівчатками з Галичини. Необхідно відзначити, що велику роль в розбудові молодого держави відіграла ОУН, зокрема, найкращі її представники – Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Роман Шухевич та ін.

Січовики, знекровлені в боях, відступали. 17 березня рештки загонів залишили територію Карпатської України. На території краю встановився жорстокий фашистський режим з усіма його атрибутами: тюрмами, таборами і розстрілами. Сучасні дослідники Г.Божук і В.Зілгалов вважають, що загальні втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч чоловік [24]. Ці дані не слід вважати точними, бо детальні обчислення не проводились. Пошукова робота в цьому напрямі повинна вестися на державному рівні у всіх районах області. Вона повинна увінчатися написанням "Книги пам'яті". Проведена в окремих районах краю пошукова робота дає можливість стверджувати, що кількість жертв фашистського терору не перевищує 2 тисяч чоловік.

Проголошення незалежності Карпатської України пояснювалося стремлінням українського краю до свободи. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки трудящих Закарпаття, але й всього українського народу, мала велике історичне значення. Це була перша після 21 січня 1919 р. спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя. І хоча акт проголошення незалежності Карпатської України був більше символічним, ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. У

1938–1939 рр. український народ Закарпаття в черговий раз переконався, що тільки соборна, незалежна Україна може бути гарантом безпеки краю. Виходячи з цього, незаперечним буде твердження, що існування Карпатської України як автономної, а згодом і незалежної держави, прискорило процес возз'єднання всіх українських земель в єдиному державному механізмі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поп И.И. Чехословацко-венгерские отношения. 1935–1939.– М., 1972; Його ж: Польско-венгерский альянс в период Мюнхена // Мюнхен – преддверие войны.– М., 1988.– С. 167–200; Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті.– Львів, 1966; Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне.– М., 1963; Фляйшхауер И. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938–1939.– М., 1991; Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках.– Торонто, 1965; Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.– Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993; Kennan, George E. From Prague after Munich. Diplomat Papers. 1938–1940. Princeton, N. 8, 1968; Kozauer, Nikolaus J. The Carpatho-Ukraine between the Two Worlds Wars. With special Emphasis an the German Population. Phil. Diss. Rutgers, 1964, Ms.
2. Гренджа-Донський Василь. Щоденник // Твори Василя Гренджі-Донського.– Т. VIII.– Вашингтон, 1987.– С. 30.
3. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– Ужгород, 1993.– С. 81.
4. Закарпатський обласний державний архів (далі – ЗОДА), ф.3, оп.2, спр.6, арк.2.
5. Там же, ф.3, оп.3, спр.47, арк.12.
6. Нова свобода.– 1938.– 27 жов.
7. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.64, арк.163.
8. Косик В. Названа праця.– С. 468.
9. Центральний архів Міністерства Державної Безпеки СРСР, Н-17681 (справа Волошина А.І.), арк.29.
10. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.19, арк. 9.
11. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток.– Ужгород, 1993.– С. 52.
12. Стерчо П. Названа праця.– С. 82.
13. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.44.
14. Росоха С. Сойм Карпатської України.– Львів, 1990.– С. 49.
15. Там же.– С. 50.

16. Болдижар М. Названа праця.- С. 93.
17. Axel Schmidt. Ukraine - Land der Zukunft // Verlag Reimar Hobbing.- Berlin, 1939.
18. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.5, арк.5, 6.
19. Шандор В. Карпатська Україна між двома світовими війнами.- Торонто, 1979.- С. 85.
20. Росоха С. Названа праця.- С. 31-40; Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 243-260.
21. Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України.- Карпатський Союз, 1984.- С. 26.
22. Стерчо П. Названа праця.- С. 211-212.
23. Сарвадій Й. Названа праця.- С. 30.
24. Божук Г.В., Зілгалов В.О. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30-50-х роках // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.- Київ, Кам'янець-Подільський, 1991.- С. 288.

РОМАН ОФЩИНСЬКИЙ

ПРЕЛЮДІЯ ОСЕНІ 1944 РОКУ (ЛИСТІВКИ ЧАСУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ)

Пристрасті навколо Карпатської України (як автономної одиниці у складі Чехословацької республіки і як символічно проголошеної держави) не вщухають і досі. А розгорілися вони з новою силою в останні роки, роки краху СРСР і утворення незалежної України. Висловлено чимало строкатих думок.

Оці приведені агітаційні листівки переносять нас на Закарпаття півстолітньої давності. Переносять у вогневицю стинів двох непримирених етнополітичних напрямків - українського (народовецького) і русо/угро/фільського. Боротьба точилася в усіх сферах суспільного життя. Особливо відзначалася "четверта влада" - преса. Проте важлива роль, окрім підривних видань, відводилась і наочній агітації - плакати, листівки, буклети, панно тощо.

Одні листівки - результат діяльності "п'ятої колони", зразки агітаційно-пропагандистської машини провідників русько-угорського колабораціонізму - лідера Автономного Землеробського Союзу Андрія Бродія та керівника Руської Народної Аграрної Партії Степана Фенцика. Їх почерк можна безпохибно визначити за агресивним античеським